

Obiteljski odgoj promatran u »Bosiljku«, »Smilju« i »Bršljanu« – časopisima za djecu i mlade druge polovice 19. stoljeća u Hrvatskoj

Ivan Lenard*

ivan.lenard@skole.hr

<https://orcid.org/0000-0002-9077-678X>

Mirko Lukaš**

mirkolukas64@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2725-3035>

<https://doi.org/10.31192/np.21.1.10>

UDK: 050-053.5/.6(497.5)“18“

316.362.1:17.022.1

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

Primljeno: 19. travnja 2022.

Prihvaćeno: 15. rujna 2022.

Obitelj zauzima važno odgojno i socijalizacijsko uporište za održanje društvene zajednice, a njezin povijesni diskurs nam omogućuje bolje razumijevanje suvremene problematike ovog fenomena. Analiza sadržaja u odabranim časopisima za djecu i mlade tijekom druge polovice 19. stoljeća u Hrvatskoj ilustrira praksu obiteljskog odgoja i tadašnje proklamirane obiteljske vrijednosti. U ovom su radu analizirani odabrani tekstovi časopisa »Bosiljak«, »Smilje« i »Bršljan« unutar 177 brojeva i otisnutih na 3.685 stranica. Hermeneutički pristup nam omogućuje zaključak da se u hrvatskoj pedagoškoj literaturi promatranog razdoblja obitelji prilazi kao primarnoj odgojnoj zajednici u kojoj je majka okosnica obiteljskog odgoja. Analiziranim sadržajima interpretiraju se obiteljske vrijednosti koje je moguće kategorizirati kao: ljubav prema majci, majčinska ljubav, ljubav prema sestri, ljubav prema roditeljima, ljubav prema djetetu, ljubav prema bratu i ljubav prema ocu. Provedeno istraživanje potvrđuje postojanje odgojnih vrijednosti u sadržajima časopisa za djecu i mlade u drugoj polovici 19. stoljeća i interes za podizanje pedagoške kulture roditelja u obiteljskom odgoju na promatranom hrvatskom prostoru.

Gljučni pojmovi: časopisi za djecu, ljubav, obiteljske vrijednosti, odgoj, povijesni diskurs, socijalizacija.

* Dr. sc. Ivan Lenard, Osnovna škola Ladimirevci, Đuke Maričića-Munje 21, HR-31550 Ladimirevci.

** Prof. dr. sc. Mirko Lukaš, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Lorenza Jäger 9, HR-31000 Osijek.

Uvod

Početak 19. stoljeća započinju snažne društvene promjene u kojima evoluirao obitelj, povećavaju se prava žena u braku, što se odražava u poštivanju njezinih odluka, kontroli i brizi za dijete, pravu na zaštitu i ostalo.¹ Iako literatura bilježi događaje i znatne feminističke pomake, postoji mišljenje da na prostoru tadašnje Hrvatske nije postojao teorijski okvir za obiteljsko odgojno djelovanje, a da je pedagoška socijalizacijska praksa u obiteljima bila vrlo siromašna i skromna. Godine 1869. u Bansknoj Hrvatskoj je bilo oko 85 % nepismenog stanovništva, od čega 88 % među seoskim i 52 % među gradskim stanovništvom. Pisana je kultura u 19. stoljeću bila dominantna samo u gradovima, a s obzirom da je u gradovima Banske Hrvatske živio tek manji broj stanovnika, 5-7 %, moć pisane riječi je bila vrlo skromna. Stoga se velika pozornost pridavala službenom jeziku škola kojemu je bila zadaća, između ostaloga, djelovati i na umanjivanju pučkog načina izražavanja. Odgojno-obrazovni sustav tijekom 19. stoljeća preuzeo je funkciju socijalizacije na koju su do tada isključivo pravo imale obitelj i vjerske institucije. U to je vrijeme 14. listopada 1874. godine donesen prvi školski zakon pod nazivom *Zakon ob ustroju pučkih školah i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*. Škole koje su se barem djelomično financirale državnim ili općinskim novcem bile su javne i besplatne i samim tim otvorene za svu djecu. Ban Mažuranić je težio sekularizaciji obrazovnog sustava koja se odnosila na državno preuzimanje uprave i nadzora nad školama, ali i tada religijski karakter školstva nije doveden u pitanje. Država je preuzimala brigu o odgoju i obrazovanju pa je svako mjesto u kojem je bilo 40 školskih obveznika trebalo imati pučku školu. Ako za to nije bilo novca, više obližnjih mjesta moralo je podići zajedničku školu, što je sve skupa trajalo presporo i bilo nemoguće realizirati bez velike financijske potpore države. U takvim povijesnim okolnostima obiteljski odgoj je i nadalje imao neograničenu odgojno-obrazovnu i socijalizacijsku funkciju.²

Rezultati povijesnih istraživanja Hrvatske iz razdoblja 19. stoljeća pokazuju da u pedagoškoj literaturi i dokumentaciji postoje teorijski naputci, ciljevi, sadržaji, strategije i načela na kojima su bili temeljeni ishodi obiteljskog odgoja promatranog vremena, kao i pisci koji su praktično djelovanje obiteljskog odgoja opisivali, propisivali i proklamirali.³ Navedeno istraživanje svoj znanstveni doprinos temelji na pedagoškoj literaturi i dokumentaciji, a ovim se radom na-

¹ Usp. Vladimir ROSIĆ, Jasminka ZLOKOVIĆ, *Prilozi obiteljskoj pedagogiji*, Rijeka, Grafrtrade, 2002, 11-14.

² Usp. Dinko ŽUPAN, Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u »dugom« 19. stoljeću, u: Vlasta Švoger, Jasna Turkalj (ur.), *Temelji moderne Hrvatske. Hrvatske zemlje u »dugom« 19. stoljeću*, Zagreb, Matica hrvatska, 2016, 273-308.

³ Usp. Mirko LUKAŠ, *Analiza ideja obiteljskog odgoja u hrvatskoj pedagoškoj literaturi i dokumentaciji od 1850. do 1918. godine*, doktorska disertacija, Rijeka, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2009.

mjeravaju ove tvrdnje dopuniti i proširiti analizom sadržaja obiteljskog odgoja i njegovih vrijednosti u pedagoškoj periodici druge polovice 19. stoljeća na tom prostoru. Pedagoška periodika obuhvaća izvorne časopise za djecu i mlade čiji su pokretači i značajni nositelji sadržaja bili učitelji.⁴ Poticaj za rad pronalazimo u povijesnoj tvrdnji da razumijevanje suvremenih društvenih procesa nije moguće bez kvalitetnog poznavanja prošlosti promatranog fenomena. Istina se najčešće može pronaći u povijesti jer je »poznavanje prošlosti jedan od uvjeta za pravilan rad u sadašnjosti i budućnosti«.⁵

U generacijskom susretu članova obitelji isprepliću se elementi prošlosti, ali i onoga što je odraz vremena u kojemu se živi te onog što bi trebalo biti i što dolazi. Tako obitelji postaju čuvari tradicije,⁶ ali i prostor za »razvitak i izgrađivanje sposobnog, čestitog, marljivog i kulturnog čovjeka«.⁷ Obitelj se mijenja, seli i vraća, ali ostaje zajednica koju veže ljubav, međusobna briga i pomaganje. Bila je i bit će i u budućnosti nenadoknadiv životni i odgojni čimbenik.⁸ S aspekta pedagojske znanosti, obitelj je odgojna zajednica. Učinkovitost obiteljskog odgoja ovisi o »odnosima koji vladaju među roditeljima, strukturi obitelji, zrelosti roditelja, stilu odgoja, ozračju u obitelji, obiteljskoj ljubavi, razumijevanju djeteta, autoritetu roditelja, pedagoškoj kulturi roditelja i primjeni načina, metoda i sredstava odgojnog rada«.⁹ U obitelji dijete stječe vještine na kojima se postupno razvijaju sfere kognitivnog, emocionalnog i fizičkog razvoja.¹⁰ Društvo koje ne ulaže u obitelj i odgoj u obitelji, poslije mora ulagati u institucije koje se bave »popravkom« obiteljskih propusta.¹¹ Najstariji oblici ljudskog udruživanja, povezivanja, preživljavanja te prenošenja i održavanja društvenih i socijalnih normi i ponašanja događaju se u obitelji. Temelje obiteljske pedagogije i obiteljskog odgoja koji se vrlo brzo šire europskim znanstvenim prostorom, pa i kod nas, pronalazimo u radovima pedagoškog klasika Jana Amosa Komenskog (1592-1670), čija djela i danas imaju velik utjecaj na školstvo i razumijevanje predškolskog i obiteljskog odgoja.¹²

⁴ Usp. Ivan LENARD, *Odgojna uloga časopisa za djecu i mladež u Banskoj Hrvatskoj*, doktorska disertacija, Osijek, Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, 2021.

⁵ Dragutin FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb, Pedagoško-književni zbor, 1958, 6.

⁶ Usp. Josip MALIĆ, Vladimir MUŽIĆ, *Pedagogija*, Zagreb, Školska knjiga, ⁵1986, 231.

⁷ Ante VUKASOVIĆ, *Pedagogija*, Zagreb, Alfa – Hrvatski katolički zbor »MI«, ⁴1995, 194.

⁸ Usp. Rosić, Zloković, *Prilozi obiteljskoj...*, 17.

⁹ Vladimir ROSIĆ, *Obitelj, odgoj, škola*, Rijeka, Žagar, 2005, 136.

¹⁰ Usp. Dubravka MALEŠ, Partnerstvom obitelji od škole do uspješnog odgojno-obrazovnog rada, u: Siniša OPIĆ, Vesna BILIĆ, Marko JURČIĆ (ur.), *Odgoj u školi*, Zagreb, Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015, 45-72.

¹¹ Usp. Siniša OPIĆ, *Odgoj u obitelji i obiteljska pedagogija* u: Milan MATIJEVIĆ, Vesna BILIĆ, Siniša OPIĆ, *Pedagogija za učitelje i nastavnike*, Zagreb, Školska knjiga, 2016, 182-193, 183.

¹² Usp. Mirko LUKAŠ, Emerik MUNJIŽA, Education System of John Amos Comenius and its Implications in Modern Didactics, *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 31 (2014) 1, 32-44.

1. Funkcije i zadaće obitelji u drugoj polovici 19. stoljeća na prostoru Hrvatske

Obitelj druge polovice 19. stoljeća na hrvatskim prostorima čine roditelji, djeca i služinčad,¹³ koji imaju važnu odgojnu i socijalizacijsku ulogu u stjecanju navika, ponašanja kao i u razvoju osjećaja i moralnih vrijednosti.

»Dom je prvi i najznamenitiji uzgojni faktor (...) Što god ovo za mlada kod kuće vidi ili čuje, to ga se najjače dojima i ostane mu duboko utisnuto u srcu i pameti kroz cio život (...) Roditeljski je dom od samoga Boga određen uzgojni zavod.«¹⁴
 »Obitelj je prva i najstarija ljudsko-čudoredna zajednica; uz jezik i vjeru vidimo kod svih naroda ovoga svijeta i porodicu (...) naše svetište ne samo religiozno, nego socijalno, političko i narodno.«¹⁵ »S toga, ako je ikako moguće, neka diete prvi uzgoj prima u roditeljskom domu, jer otca i majke nitko sasvim nadomjestiti ne može. Samo kad diete ostane bez roditelja, ili u drugom kakovom vanrednom slučaju, može se diete predati drugome na uzgoj.«¹⁶

Iz interpretiranih stavova hrvatskih pedagoških autoriteta vidljiva je uloga obitelji kojoj se u promatranom razdoblju pripisuje društveno-politička, socijalna, točnije esencijalna funkcija u razvoju civilizacije. »U njezinu se krilu rađaju mnoge kreposti, koje su osnovom sreći pojedinca i cijeloga čovječanstva.«¹⁷ Da bi što uspješnije mogla odgovoriti navedenoj zadaći, bilo je očekivano obitelj utemeljiti na zajednici muškarca i žene i njihovom vezivanju u bračnu zajednicu. S druge strane, brak pruža blagostanje i sreću međusobnog življenja i potiče na održavanje moralnih vrijednosti postojećeg društva. Za opstanak bračne zajednice i obitelji prije svega je potrebna ljubav. »Brak, rekli bismo, da je plod ljubavi, jer ona u njem ne samo da je stalna, već se i pomnožava upravo kao i obitelj.«¹⁸ Uz ljubav je u braku potrebna sloga i međusobno poštovanje supružnika te odricanje i međusobno povjerenje.

»Uzgoj može u opće tek onda biti povoljan, kad su ukućani složni. Nadasve pak treba da bude ljubav i sloga među roditeljima.«¹⁹ »Ženu i muža veže u braku

¹³ Kućni sluga/služavka je osoba koja za plaću obavlja kućanske poslove u obitelji i na gospodarstvu, služi i stanuje kod gospodara i takvom si službom namiče novac za život. Kućna služinčad se dijeli na kuharice, sobarice, čistačice, osobe zadužene za skrb djece, a najčešće su se zapošljavale djevojke za sve [usp. Nives OPAČIĆ, *Ajte amo, sluge moje*, *Vijenac – Književni list za umjetnost, kulturu i znanost*, 407, (09.10.2009); <https://www.matica.hr/vijenac/407/ajte-amo-sluge-moje-2932/> (11.04.2022)].

¹⁴ Martin ŠTIGLIĆ, *Pedagogika ili uzgojoslovje*, Zagreb, Tiskara Scholz i Kralj, 1889, 61.

¹⁵ Marija JAMBRIŠAK, *O pristojnom vladanju u svim životnim prilikama*, Zagreb, Knjižara L. Hartmana, 1896, 6.

¹⁶ Štiglić, *Pedagogika...*, 62.

¹⁷ Stjepan BASARIČEK, *Pedagogija. Nauka o uzgoju*, I. dio, 4. prer. izd., Zagreb, Hrvatski pedagoško-književni zbor, 1896, 260.

¹⁸ Josip KRIŽAN, *Ljubav, brak i obitelj s filozofičkoga gledišta za krasni spol*, Varaždin, Brzotiskom Platzera i sin, 1871, 13.

¹⁹ Basariček, *Pedagogija...*, 274.

ljubav i zamjenito štovanje, bez ovoga dvojega nema sreće u obitelji.«²⁰ »Čim diete prekorači školski prag, obučava se i uzgaja u školi, ali zato ne prestaje dužnost roditelja, već oni moraju i nadalje školu, dotično učitelja njihove djece, podpomagati.«²¹

U ovom su vremenu postojale obitelji s velikim brojem članova koji su imali svoje specifične uloge, a jedna od njih je bila pomoć roditeljima u odgajanju. Roditeljima se nije tako oduzimala njihova prirodna i od Boga odabrana funkcija. Ostali su članovi obitelji samo bili snažan čimbenik i poticajna odgojna sredina u pomoći roditeljima da bi se lakše snalazili u ovoj zahtjevnoj zadaći. Ljubav koja se pronalazi u obiteljima oduvijek je imala nezamjenjivu i izuzetno važnu odgojnu funkciju. Odgoj postaje izrazito snažan onda kada je emocionalno obojan i čvrsto povezan njegovim sudionicima.

»Roditelji su najprikladniji odgojitelji svoje djece zbog roditeljske ljubavi, koju je Stvorac svijuu u njihova srca usadio. Ova ljubav nadkriljuje svaku drugu zemaljsku ljubav, kojom užgani roditelji pripravnici su na svaku žrtvu, samo da njihovo čedo bude u istinu sretno i blaženo.«²²

Uz majku i otac zauzima važno mjesto u odgoju djece. Otac preuzima zadaću autoriteta i strogosti, a njegove odluke u ovom se razdoblju ne dovode u pitanje, nego se on bespogovorno sluša. Lik oca se često prikazuje hladnim, bezosjećajnim i bez ljubavi. Majka je stoga zadužena za emocije, ljubav i sigurnost, a otac za usmjeravanje, kontrolu i zaštitu. Bez obzira na očevu vladavinu discipliniranjem, on je bitan i nezamjenjiv čimbenik odgojnog djelovanja.

»Obitelj je društvanje, a glava joj je otac. (...) On zabranjuje takove čini, kojimi bi jedan član druge uvriedio ili im štetu nanio; zabranjuje, što je nečudoredno.«²³
»Bez očeve oštine i dosljednosti mogla bi prevelika ljubav i nježnost majčina uroditi zlim plodom. Djelovanje dakle oca i majke zamjenito se popunja kod uzgoja.«²⁴ Privikom u ranoj mladosti stavlja se temelj vrlinam muževnim i gradjanskim.«²⁵

Ženama se u obitelji dodjeljuju najvažnije uloge, ona majčinska i ona čuvarice ognjišta, doma. Majčin primjer djeteta rado oponaša pa ona postaje nezamjenjivom slikom u odgojnom djelovanju. Majka je najljepši ukras svake kuće i središte obiteljskog razvoja i blagostanja.

²⁰ Jambrišak, *O pristojnom vladanju...*, 7.

²¹ Milan KOBALI, Na što se moraju ponajglavnije dom i škola obazirati, da riješe svoju uzgojnu zadaću?, *Napredak: časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži*, 27 (1886) 9, 133.

²² Usp. Štiglic, *Pedagogika...*, 62.

²³ Milan KOBALI, Na što se moraju ponajglavnije dom i škola obazirati, da riješe svoju uzgojnu zadaću -III?, *Napredak: časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži*, 27 (1886) 10, 149-152.

²⁴ Basariček, *Pedagogija...*, 274.

²⁵ Kobali, *Na što se moraju ponajglavnije...*, 149.

»Za prvih godina njihova života svakako je ona glavni čimbenik uzgoja. (...) Njezine riječi čuje najviše i njezina djela motri najčešće. S toga mu majčina slika i pronikne najdublje u dušu. Nitko opet ne može tako duboko zaviriti i u dušu djeteta kao majka.«²⁶ »Gdje je umna i čestita žena, tamo je napredak, veselje, zadovoljstvo i Božji blagoslov. U ženi se zrcali porodični život.«²⁷

Majka je sinonim za nešto što je sveto, bezgrešno i usporedivo s božanstvom. Požrtvovnost, briga, odricanje, zaštita i nadasve ljubav koju majka pruža svojoj djeci, najveće su dragocjenosti koje se njoj pripisuju. Otac i majka zajedno odgajaju djecu uz dogovor i međusobnu podršku, a da bi odgoj bio uspješan potrebno je pridržavati se pravila i koristiti uspješna odgojna sredstva. Naj snažnije i najdjelotvornije odgojno sredstvo obiteljskog odgoja je primjer roditelja u svim životnim i društvenim prilikama. Ako roditelji nisu dobar primjer, npr. ogovaraju, lažu, krađu, svađaju se, rijetko odlaze u crkvu i slično, onda će takvo ponašanje oponašati i preuzeti njihova djeca koja se rado identificiraju sa svojim roditeljima.

»Dobrim primjerom bivaju djeca dobra, a zločestim zla. Koje pako diete rado ide u crkvu, ima valjda i roditelje, koji rado u crkvu polaze; koje diete uvijek istinu govori, ne čuje kod kuće laži; koje nije drzovito, ima ponizne roditelje; uljudno diete ima uljudne roditelje i t.d.«²⁸

Drugo važno sredstvo u odgoju treba biti navika. Onu djecu koja od malena ne razviju dobre radne navike tijekom cijeloga života će pratiti ovi propusti.

»Navikom se djeca liepo daju priučiti na red, čistoću, poslušnost, marljivost, stidljivost, iskrenost, zadovoljstvo, ljubav k istini, poniznost, krotkoću, uslužnost, pravdoljublje i druge kriposti.«²⁹

Treće odgojno sredstvo u obitelji navedeno u dostupnoj pedagoškoj literaturi je pravednost. Roditelji tog vremena nisu jednako pristupali svakom djetetu, nego su preveliku pozornost pridavali jednom u odnosu na ostalu djecu. Najveća pozornost pridavala se provorođenom muškom djetetu na kojem je, prema tradiciji, ostajao imetak, briga za stare roditelje i koje je prenosilo povijest prezimena, njegovane vrjednote i obiteljsku kulturnu tradiciju.

»I prema svojoj djeci neka su pravedni, neljubeći koje između njih prekomjerno, te odlikujući ga u svemu i svugdje. Ono se takovim postupkom uzoholi, a njegovu braću to vriedja i pobudjuje u njih ogorčenost, mržnju i zlovolju.«³⁰

²⁶ Basariček, *Pedagogija...*, 274

²⁷ Jambrišak, *O pristojnom vladanju...*, 11.

²⁸ Josip KIRIN, Nešto o kućnom uzgoju, *Napredak: časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži*, 19 (1878) 19, 299-301, 300.

²⁹ *Isto*, 300.

³⁰ Kobali, *Na što se moraju ponajglavnije...*, 138.

Obiteljski odgoj je podrazumijevao pridavanje podjednake pozornosti sljedećim odgojnim područjima: tjelesnom, zdravstvenom, umnom, duševnom, moralnom i religijskom.

»Kako bo, naročito uputim naravnoga zakona, držani su roditelji, da što mogu bolje obskrbe čedo onim, što mu treba na sačuvanje tjelesnoga života, zdravlja, cjelovitosti suda i razvoj tjelesnih sila: tako kriepošću istoga naravnoga zakona suvrstna, dapače još svetija dužnost prinadleži roditeljem, da porodu svomu nabave sve ono, o čem mu visi obrazovanost uma i uljudba srdca.«³¹

Moralnom ili čudorednom odgoju u ovo vrijeme pridavala se najveća pozornost. Obitelj stoga svojim primjerom, tradicijom, kulturom i običajima mora usađivati visoke moralne vrijednosti svojoj djeci koja će ih dalje diseminirati i primjenjivati u svojim obiteljima i tako generacijski prenositi.

»Svagda pako neka bude najveća roditeljska briga oko čudoredja djece (...) Čudoredni uzgoj podloga je svemu, te bi trebalo, da roditelji splohom nastoje uzgojiti čim čudoredniju djecu.«³²

Teško je u potpunosti ostvarivati odgojne zadaće bez bliske suradnje obitelji i škole, a njihova suradnja nije u 19. st. neko novo područje. Škole sve više postaju dostupne širokim masama pa se suradnja roditelja i škole počinje proširivati sve do današnjih dana, kada se uzima kao neizostavna.

»Zadaća škole nije lih obučavati, već joj i uzgajati. Mogli bismo reći: ona neka jedino uzgaja, jer valjana obuka vazda uzgoj podpomaže, buduć ti obučavajuć uvijek i uzgajati. Nu uzgajati nije zadaća samo školi, već ju ima vazda i dom podupirati. S toga se uvijek obistinjuje ona čuvena: da ima medju domom i školom vladati sloga i sporazumak. Jer kako dvie sile, ako svaka svojim smjerom vuče, ne mogu uspješno djelovat.«³³

2. Metodološki pristup istraživanju

Analizom sadržaja dostupne pedagoške literature unutar pedagoške periodike publicirane u časopisima za djecu i mlade, cilj ovoga rada je prikazati sadržaje i vrijednosti obiteljskog odgoja na hrvatskom prostoru druge polovice 19. stoljeća. U tu su svrhu postavljene dvije istraživačke tvrdnje:

- a) Analizom odabranih časopisa za djecu i mlade mogu se prepoznati i prikazati sadržaji obiteljskog odgoja u drugoj polovici 19. stoljeća.
- b) Analizom sadržaja odabranih tekstova časopisa identificiraju se promovirane obiteljske odgojne vrijednosti promatranog povijesnog razdoblja.

³¹ Juraj HAULIK, *Pastirska poslanica Jurja kardinala Haulika nadbiskupa zagrebačkoga o nastavi i uzgoju mladeži na biskupijsko svećenstvo*, Zagreb, Štampara Dragutina Albrechta, 1869, 18.

³² Kirin, *Nešto o kućnom...*, 301.

³³ F. p. B. K-i., *Pogled u obitelj...*, 106.

U radu se koristi kvalitativan pristup i hermeneutička paradigma uz metodu analize sadržaja primarne povijesne literature, točnije izvorne pedagoške periodike u obliku časopisa za djecu i mladež.³⁴ Za razdoblje od 1864. do 1900. godine postoje časopisi za djecu koji su pohranjeni u Hrvatskom školskom muzeju u Zagrebu. Časopis se definira kao periodička publikacija organizirana u više ili manje srodnih tekstualnih, slikovnih i zvučnih priloga ili njihovih kombinacija dostupnih u tiskanom, elektroničkome ili u oba oblika.³⁵ U njemu pronalazimo mnogo raznih priča, pjesama, bajki, pripovijetki, poučnih članaka i slično.

Uzorak ovoga istraživanja čine tri časopisa za djecu i mlade: Bosiljak, Smilje i Bršljan, tiskanih u razdoblju druge polovice 19. stoljeća. Korpus navedenog razdoblja čini devet časopisa u tadašnjoj Hrvatskoj,³⁶ koji su ovdje predstavljeni s uzorkom od 33,3 %. U ovom istraživanju obuhvaćena su sva godišta (100 %) časopisa Bosiljak, časopis Smilje i Bršljan predstavljeni su sa 4 godišta koji predstavljaju 14,8 % dostupne istraživačke građe. Uzorak ukupno čini 177 brojeva ili 3.685 stranica odabranih časopisa za djecu i mlade druge polovice 19. stoljeća tiskanih na prostoru Hrvatske.

3. Interpretacija rezultata istraživanja

Provedenom analizom odabranih brojeva časopisa za djecu i mlade pronalazimo sadržaje kojima pripisujemo ilustriranje djelovanja i opis obiteljskog odgoja. Povijesni diskurs nam omogućuje uvidjeti da su temelji hrvatskog društva i identiteta usko povezani s obitelji i promicanju obiteljskih vrijednosti. Razvoj emocionalnih veza između roditelja i djece važan je odgojni čin koji se identificira u sadržajima analiziranih tekstova. U njima se naglašava obiteljska funkcija koja se samo uz oba roditelja može u potpunosti ostvariti i donijeti sreću, pružati mir i blagostanje. »Djeco! Užasna je nesreća izgubiti otca i ostati uz siromašnu majku. Uz roditelje djeca su sretna. Molite za njihovo zdravlje!«³⁷

Ljubav prema roditeljima kao odgojna vrijednost prepoznaje se u tri članka. Pronađeni i analizirani tekstovi savjetuju poštovanje roditelja i ljubav prema njima jer ih to čini ponosnima. Za navedene osjećaje je potrebno zahvaljivati i moliti se dragom Bogu, kao i za zdravlje roditelja, a naročito jer je velika sreća

³⁴ Časopisi za djecu i mladež, prema kategorizaciji pedagoške dokumentacije, pripadaju podskupini beletristike odgojnog karaktera i promatramo ih kao djela dječje literature koja svojom odgojnom usmjerenošću djeluju kao sredstvo u razvojnome formiranju djece i mladeži (usp. Mužić, *Metodologija pedagoškog...*, 187).

³⁵ Usp. Vinko BREŠIĆ, *Praksa i teorija književnih časopisa*, Zagreb, FF PRESS, 2014, 303.

³⁶ Popis časopisa za djecu i mladež koji su tiskani u razdoblju od 1864. do 1900. godine potvrđen je uvidom u službene kataloške registre Hrvatskog školskog muzeja i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

³⁷ Ljudevit TOMŠIĆ, *Nagrada dobrota, Bršljan – list mladeži*, 4 (1889) 1, 6.

imati oba roditelja koji se za tebe skrbe. »Uvijek, diete! Ljubi roditelje, I do groba čini im veselje.«³⁸

U obiteljskom odgoju se vrjednota poštovanja roditelja ističe kao važan element u pedagoškoj kulturi obitelji. »Osim toga, diete moje,/ Dušnom snagom svom,/ Roditelje ljubi svoje,/ Ljubi mili dom!«³⁹ Zahvalnost prema roditeljima oslikava se u poslušnosti, ljubavi i brizi za ostarjele roditelje. Tekstovi ukazuju na molitve koje djeca upućuju Bogu da bi iskazala svoju zahvalnost za roditelje. U pripovijetki »Zahvalan sin« pronalazimo dječaka Slavoj koji u razredu piše vrlo lijepo pa ga učitelj preporučuje bogatom seljaku da mu napiše pismo. Za odrađeni posao on je dobio jednu srebrnu forintu. Dječak je razmišljao što bi mogao sebi kupiti, ali se sjetio majke koja je uvijek njemu kupovala lijepe stvari pa je odlučio svoj prvi zarađeni novac, u znak zahvalnosti, darovati majci.

»Evo ti, majko, prve moje zaslužbe! Majka se je vrlo radovala, kad je začula, kojim je načinom Slavoj forintaču zaslužio, te je od veselja upravo plakala. (...) U taj si je trenutak preduzeo da će vazda nastojati, da si majku razveseli, pa je sbilja i nakanu svoju izveo.«⁴⁰

U opisanim vrijednostima je tendencija kreatora teksta bila naglasiti važnost ljubavi u obitelji, međusobnu povezanost i privrženost njezinih članova. Uvidom u literaturu promatranog razdoblja zamijećeno je isticanje ljubavi kao temeljne vrijednosti braka i obitelji. Ljubav članove obitelji usmjerava prema zajedništvu, požrtvornosti i povjerenju.⁴¹ Iz obrnute perspektive i smrti kao pokretača osvješćivanja važnosti bliskih osoba, nastojalo se kod djece ugraditi važnost uloge roditelja, brata, sestre i sreće koju međusobno ostvaruju u zajedništvu s njima. Važno je međusobno uvažavanje, poštovanje i zahvalnost za sve što roditelji pružaju i za njih rade. U narednim odlomcima ilustriraju se vrijednosti drugih obiteljskih odgojnih ponašanja koje su analizom utvrđene u većem broju pojavljivanja.

Odgojnu vrijednost ljubavi prema djetetu pronalazimo upotrebom tematike ožalošćenih roditelja koji oplakuju gubitak sina ili kćeri. Oplakivanjem je naglašena tuga a ljubav koja se gaji za izgubljeno dijete u dva pojavljivanja.

»Idi Pero u nebeske dvore,
gdje ćeš najti babu i babujka;
oni će te lijepo dočekati,
Bogu otcu ljepše prikazati.«⁴²

³⁸ Rikardo FILIPAŠIĆ, Mati i diete, *Bosiljak – list za mladež*, 3 (1866) 4, 62.

³⁹ Mladen BARBARIĆ, Majčine rieči, *Smilje – zabavno-poučni list sa slikami za mladež*, 18 (1890) 11, 16.

⁴⁰ XXX, Zahvalan sin, *Smilje – zabavno-poučni list za mladež obojega spola*, 1 (1873) 6, 91.

⁴¹ Usp. Križan, *Ljubav...*, 13; Jambrišak, *O pristojnom vladanju...*, 7.

⁴² S. V., Naricaljka, *Smilje – zabavno-poučni list sa slikami za mladež*, 1 (1873) 9, 134.

Majka je središte obitelji, odgojni primjer, uzor vrednovanja i temelj obiteljskog odgoja. Kućni odgoj je nezamisliv bez sudjelovanja majke kao čuvarice ognjišta, zaštitnice svih članova obitelji, one koja brine o čistoći kuće, zdravlju i blagoslovu svih ukućana.

»Čista i uredna gospodarica je pravo blago kuće i gospodarstva; jer ne samo što čistoćom i redom uzdržaje sve u najboljem zdravlju, nego i pripravlja tim svojoj kućnoj družini najmiliju udobnost. Gospodaru će se militi u takovoj kući biti; djeca će napredovati, a za mnoge bolesti neće se ni znati.«⁴³

Ljubav prema majci se kao kategorija obiteljskih vrijednosti pronalazi u 23 analizirana teksta. Autori najčešće ljubav iskazuju koristeći pjesme nastojeći čitateljima što emocionalnije i nježnije približili vrijednost majke. Za autore nema ljepše i čišće ljubavi od one koju djeca i mladi osjećaju prema svojoj majci.

»Majko draga, dušo čista,
Milo mi je tvoje lice
Poput zvijezde večernjice,
Što na nebu trepti, blista.«⁴⁴

Primjenjujući opise tužnog trenutka majčine smrti, ističu se mnoge vrijednosti koje majke posjeduju, a djeca ih najčešće uzimaju »zdravo za gotovo« i kojima se ne opterećuju.

»Vrele suze na tvom grobu, majko,
Zahvalni ti sinak danas lije...
Zašto si me ostavila b'jedna,
Zašto Tebe žive više nije!...«⁴⁵

Smrt i gubitak majke često su korišteni motivi u pričama i pripovijetkama kojima se nastojalo odgojno djelovati. U tom se vremenu ljubav često pokušava osvijestiti tekstovima u kojima se opisuju fatalni događaji. Opisima dramatičnih događaja iz svakodnevnog života namjera je na dramatičan način pobuditi emocije čitatelja i pozvati na moralno i etički ispravno djelovanje. Ovakav oblik odgojnog djelovanja nazivamo »crna pedagogija«.⁴⁶ U pripovijesti »Na majčinom grobu« pronalazimo motiv gubitka majke.

⁴³ Franjo KLAIĆ, Kućni red i čistoća, *Bosiljak – list za mladež*, 1 (1865) 11, 278.

⁴⁴ Dinko SIROVICA, Svojoj majci, *Bršljan – list mladeži*, 4 (1889) 11, 331.

⁴⁵ Stjepan ŠIROLA, Na majčinom grobu, *Bršljan – list mladeži*, 13 (1898) 11, 330.

⁴⁶ Crna pedagogija je popularan znanstveni i negativno-evaluacijski pojam za obrazovne metode koje djeluju nasiljem i zastrašivanjem. Riječ je o obrazovanju kojemu je svrha slomiti djetetovu volju i učiniti ga poslušnom osobom pomoću otvorena ili skrivena izvršavanja moći, manipulacije i ucjene. S psihoanalitičkog stajališta, svrha je uspostaviti i učvrstiti snažan *superego* u djetetovoj duši; <https://lexikon.stangl.eu/16400/schwarze-paedagogik?msclkid=af04b333b92411eca7a4d3e1fd80e8f> (usp. Katharina RUTSCHKY, *Schwarze Pädagogik*, Quellen zur Naturgeschichte der bürgerlichen Erziehung, Berlin, Ullstein Buch, 1977); vidi više: Štefka BATINIĆ, Crna pedagogija u hrvatskim dječjim časopisima 19. stoljeća, *Anali za povijest odgoja*, 4 (2005) 37-49.

»Umrla je sirota, od prevelike žalosti i boli na majčinom grobu! Vrelo suza obori se niz obraza gospoји, gledajućoj angeosko lice ubogoga sirotčeta. Gospoја dade diete liepo pokopati, te mu dade na grob staviti liep krst sa napisom: Iz prevelike ljubavi za majkom umrla na njezinom grobu.«⁴⁷

U kratkoј priči »Majka« upoznajemo djevojčicu koja u dugoј zimskoj noći sjedi na prozoru i gleda prema crkvi na brežuljku. Na licu ima suze jer je tamo gore u hladnom grobu njezina majka. »A ti, angjele moj, ljubi dobru majčicu svoju, ljubi ju žarko! Ta kako bi bilo, da ti ju pokrije crna, hladna zemlja!«⁴⁸

Druga zastupljena odgoјna vrijednost je *majčinska ljubav*, prepoznata u pet tekstova. Ljubav majke se opisuje radnjama koje ona čini djetetu, poput bdjenja dok djeca spavaju ili kada su bolesna. Majčine su ruke meke i tvrde, ali one grle, paze i čuvaju.

»Djetetu je ljubav materina
I blagoslov, svetosti baština,
Samo mati trudi za kćer, sina...
Nesebična na svietu jedina
Ljubav vam je samo materina!«⁴⁹

S odgoјnog aspekta djeca ne mogu odrasti u zrele i zdrave osobe ako tijekom svog razvoja ne doživljavaju brigu i ljubav, a majka je osoba koja to daruje po svoјој prirodi. Njezina je ljubav nezamjenjiva i tko ju posjeduje treba biti zahvalan.

Sadržaji časopisa opisuju potrebu uvažavanja majčinog doprinosa i odricanja, čime se nastoji pobuditi snažna i čvršća emocionalna veza između djeteta i majke. U želji ostvarivanja ovog cilja autori često koriste motiv gubitka i smrti, čime žele naglasiti važnost majke, njezine ljubavi i brіžnosti.

»Uviek majku ljubi, majku štuj,
Na glas joj mili uvijek čuj!
Nad kolijevkom je bdila tvom
I škropila je suzom svom;
U san te ljuljo njezin poj,
Stog poštuj majku, sinko moj!«⁵⁰

Požrtvovnost majke koja je za dobrobit djeteta spremna dati život motiv je koji se vrlo često pronalazi u analiziranim sadržajima odabranih časopisa. Ovakvim opisima se majka uzvisuje i oslikava kao najvažnija u životu svake osobe. U pripovijetki »Majka« opisuje se osobu koja zbog tužne sudbine s kćeri završava na ulici i proseći nastoji preživjeti. Ono što uspije dobiti na ulici, maj-

⁴⁷ M. SMREKAR, Na majčinom grobu, *Smilje – zabavno-poučni list sa slikami za mladež*, 1 (1873) 9, 142-143.

⁴⁸ Dragutin BORANIĆ, Majka, *Bršljan – list mladeži*, 4 (1889) 1, 27-28.

⁴⁹ Đuro DEŽELIĆ, Mati, *Bosiljak – list za mladež*, 1 (1865) 12, 289.

⁵⁰ Mirko LEMAN, Poštuj majku, *Bršljan – list mladeži*, 4 (1889) 7, 193-194.

ka prvo potroši na svoju kćer, a tek onda na sebe. Proseći ispred crkve majka se onesvijestila od gladi. U pomoć joj priskoče ljudi koji su izlazili iz crkve i pruže joj nešto za jelo, no ona prvo daje jesti svojoj kćeri, a tek onda i sama uzima hranu.

»Požudno ju gledala sirota i uzela žlicu, da jede, ali opet se sjetila djeteta svoga, pogleda ga milo i šapnu: 'Najprije ti, pa onda ja.' Prisutnim se orosile oči. Sad su pojмили, otkuda je ona tako iznemogla, dočim je dijete prilično dobro izgledalo. (...) O, tko će da nabroji žrtve, što jih znade za dijete svoje prinijeti mila majka!«⁵¹

U odnosu na majku, zamjetno je puno manje opisa oca u djetetovu odrastanju. Uvidom u sadržaj odabranih tekstova pojavljuju se i odgojne vrijednosti ljubavi prema ocu koja je u jednom pojavljivanju opisana u veselom i lijepom tonu.

»Kom ćeš cvieće dati?
Radosno joj odgovori:
Dragom svomu tati.«⁵²

Pronađen je i samo jedan ulomak u kojemu se oca opisuje kao strogog i zaduženog za zaštitu djece. Tu se uspoređuje oca s božanskim likom koji uvijek jednim okom budno pazi na svoje stado.

»Dijete je često k njemu prilazilo, mnogo ga djetinski zapitkivalo i za svoju igru tražilo ovo ili ono. Otac je odgovarao što se manje moglo, radeći međutim svoj posao dalje, ali je ipak neprestance na dijete budno pazio, da ne bi opasno palo ili učinilo kakovu stvar. Nije li to prava slika Božje očinske skrbi? (...) da ne učinimo kakova pogubna zla.«⁵³

Povezanost braće i sestara je motiv koji se prepoznaje u tekstovima koji govore o ljubavi, tuzi i gubitku sestre ili brata, ističući tako njihovu važnost. Na takav način se pobuđuje emocionalna povezanost i potiče njihova međusobna ljubav.

»Imam zlata i biserja
I kamenja skupa, draga.
Reći će mi možda svijet tak:
Pokaži to blago Tvoje!
A ja ću mu tad pokazat:
Na sestrice dvije moje.«⁵⁴

Odgojne vrijednosti ljubavi prema sestri pronalaze se u četiri slučaja. Navedena vrjednota se promovira pjesmama u kojima se opisuju njihovi odnosi.

⁵¹ Marija IMOVA, *Majka, Bršljan – list mladeži*, 13 (1898) 7, 203-206.

⁵² Slavoljub MAGDIĆ, *Materino Zlato, Bršljan – list mladeži*, 13 (1898) 6, 179.

⁵³ Jadoslav TOMAŠIĆ, *Igrarije, Smilje – zabavno-poučni list za mladež obojega spola*, 25 (1898) 10, 158-159.

⁵⁴ Milko DOBROVOLJAC, *Moje blago, Bršljan – list mladeži*, 13 (1898) 4, 114.

Autor koristi motiv smrti sestre kojom naglašava ljubav i njezino značenje u čovjekovu životu.

»Dakle, seko, bdij nad sobom,
I nebudi zanešena! –
Čuvali te sveci s Bogom,
I Marija preblažena!«⁵⁵

U tekstovima prepoznamo i ljubav prema bratu kao vrijednost obiteljskog odgoja, ali u ovom izboru se ne pronalazi niti jedan tekst koji tematizira smrt sestre i tugu brata zbog njezina gubitka.

»Pokraj groba studenog
Djevojčica sjedi,...
Pa će viencem nakitit
Pust mu grobak sada,
Nek zna, kako sestrica
Imade ga rada.«⁵⁶

Zaključak

Obitelj je socijalna zajednica koja u povijesti i kulturi hrvatskog naroda zauzima važno mjesto. Ovim istraživanjem nastojala se pružiti slika obitelji i promoviranja njezinih vrijednosti u drugoj polovici 19. stoljeća. Nezamjenjivi čimbenici obiteljskog odgoja u ovom razdoblju su majka, otac, djeca i služinčad – kod imućnijih slojeva društva. Pedagoška literatura promatranog razdoblja obitelj smješta na mjesto temeljnog socijalizacijskog i odgojnog čimbenika u kojoj se dijete razvija, stječe prve navike, ponašanja, razvija moralne i ostale vrijednosti i osjećaje.

Analiza časopisa *Bosiljak*, *Smilje* i *Bršljan* pokazuje da u promatranom povijesnom razdoblju postoje sadržaji koji determiniraju fenomen obitelji i proklamiraju njezinu odgojnu ulogu. Majka je u tim sadržajima prikazana kao najvažnija osoba koja je u obitelji zadužena za brigu i odgoj djece. Otac je u analiziranim sadržajima okarakteriziran kao radnik i osoba koja izbiva iz obitelji jer je odgovoran da za nju osigura boljitak. Pronađeni tekstovi ilustriraju važnost i potrebu bratske i sestrinske povezanosti.

U sadržajima časopisa dokazana je tvrdnja o odgojnoj kulturi obitelji koja ima važno obilježje na hrvatskom prostoru u istraživanom razdoblju, kao i tvrdnja da se djecu i mlade odgajalo poštenju i zahvalnosti prema roditeljima. Postojanje obiteljskih vrijednosti moguće je prepoznati u sadržajima koji pro-

⁵⁵ A.F., *Sestri, Bosiljak – list za mladež*, 2 (1866) 11, 168.

⁵⁶ Jakov MAJNARIĆ, *Pokraj groba, Bršljan – list mladeži*, 7 (1892) 4, 114.

miču: ljubav prema majci, majčinsku ljubav, ljubav prema sestri, ljubav prema roditeljima, ljubav prema djetetu, ljubav prema bratu i ljubav prema ocu. Obitelj i njezine vrijednosti u tradiciji i povijesti hrvatskog naroda zauzimaju fundamentalno mjesto, što je moguće zaključiti iz analiziranih sadržaja časopisa i tekstova koji navedeno promoviraju i potvrđuju. Rezultati ovoga istraživanja pridonose boljem razumijevanju tradicije hrvatske obitelji i omogućuju jasniji odnos prema prihvaćanju nametnute postmodernističke percepcije obitelji i stilova života u njoj.

Ivan Lenard* – Mirko Lukaš**

Family Education in »Bosiljak«, »Smilje« and »Bršljan« – Children's and Youth Magazines in the Second Half of the 19th Century in Croatia

Summary

The family represents an important educational and socialization base for the maintenance of the community, and its historical discourse allows us to better understand the contemporary problem of this phenomenon. The content analysis of the selected children's and youth magazines from the second half of the 19th century in Croatia illustrates the practice of family education and proclaimed family values at that time. The selected texts from the magazines »Bosiljak«, »Smilje« and »Bršljan« [»Basil«, »Immortelle« and »Ivy«] are analyzed in 177 volumes on 3685 pages. The hermeneutic approach allows us to conclude that in the Croatian pedagogical literature of the observed period, a family is considered the primary educational community where a mother is the backbone of family education. The pedagogical culture of parents is predominantly in the fields of physical, moral, intellectual and religious education. The analyzed journals' content contains and interprets family values, which can be categorized in love for a mother, love for a sister, love for parents, love for a child, love for a brother and love for a father. The educational values are exemplified through habits and fairness as educational means of family members. Their educational activities are unimaginable without the participation of mothers, fathers, brothers and sisters as factors of family life. Therefore, the conducted research confirms the existence of educational values in children's and youth magazines in the second half of the 19th century and the proclaimed interest in increasing the pedagogical culture of parents in family education in the observed Croatian historical area.

Key words: children's magazines, education, family, historical discourse, love, socialization, values.

(*na engl. prev. Dragana Božić Lenard*)

* Ivan Lenard, PhD, Osnovna škola Ladimirevci; Address: Đuke Maričića-Munje 21, HR-31550 Ladimirevci, Croatia; e-mail: ivan.lenard@skole.hr

** Mirko Lukaš, PhD, Full Prof., J. J. Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences; Address: Lorenza Jägera 9, HR-31000 Osijek, Croatia; e-mail: mirkolukas64@gmail.com.